

van meer dan 1.200 man uitkomen. Het is natuurlijk mogelijk, dat de in het wapenboek genoemde ridders in de oproepen onder het te leveren contingent gewapenden zijn gerekend. Dat neemt niet weg dat de onzekerheidsmarge in de op de oproepen gebaseerde berekeningen wel zeer groot is om er conclusies over financiële consequenties aan te verbinden. Ook de kostenberekening van de deelname van 'landslieden' (256; vgl. 101) berust op een wankel basis, zeker gezien het volledig ontbreken van baljuwsrekeningen voor de betreffende periode. Waale erkent zelf de grote mate van onzekerheid in zijn berekeningen en schattingen, maar in de presentatie van zijn cijfermateriaal komt dit niet steeds voldoende uit.

Deze punten van kritiek doen echter niets af aan het feit dat de dissertatie weer een belangrijke stap vooruit is in de door H. P. H. Jansen aangegeven richting, op weg om 'Hollands voorsprong' in te halen. Wie volgt?

A. Janse

M. J. A. M. Ahsmann, *Collegia en colleges. Juridisch onderwijs aan de Leidse universiteit 1575-1630 in het bijzonder het disputeren* (Dissertatie Leiden 1990, Rechtshistorische studies, nieuwe reeks I; Groningen: Wolters-Noordhoff/Egbert Forsten, 1990, xii + 641 blz., ISBN 90 6243 114 3).

Eén van de vele nieuwe takken van geschiedbeoefening die hun ontstaan danken aan de onweerstaanbare specialisatiedrang waaraan Clio blootstaat, is de universiteitsgeschiedenis. Een internationaal tijdschrift, in Nederland een werkgroep, geaffilieerd met een mondiale organisatie en voorzien van een eigen *Bulletin*, markeren die ontwikkeling. Tijdens de laatste decennia verschenen in ons land herdenkingsbundels over diverse universiteiten, waaronder die over Franeker (1985) opvalt, werd een serie monografieën geëntameerd gewijd aan de Leidse universiteit en verschenen daarnaast diverse belangrijke studies zoals die van Frijhoff, Wansink, Roelevink e. a. Geleerde mannen en vrouwen waren natuurlijk al van ouds object van biografische studie vanwege hun 'bijdrage' aan deze of gene tak van wetenschap. Gelegenheids-geschriften te over. Systematische exploratie van de rol van de universiteiten in het onderwijs is nog maar net begonnen. Een veelbelovend terrein van intellectuele en wetenschapsgeschiedenis ligt nu open.

Het is een moeilijk terrein, dat goede kennis van het Latijn, van archiefonderzoek, van bibliografie en natuurlijk van specifieke wetenschapsgebieden vereist. Dat de beginjaren van de Leidse juridische faculteit vooreen exploratie werden uitgekozen, is niet verrassend. Er bestond enerzijds geen behoorlijke studie over, maar anderzijds waren er al stimulerende studies aan te wijzen als die van Feenstra en Waal over enkele Leidse rechten-professoren uit de zeventiende eeuw, bestaan er omvangrijke bronnenuitgaven van Molhuysen en Witkam en bevinden de oude archieven van de Leidse universiteit zich onder handbereik in de Leidse universiteitsbibliotheek — dat laatste overigens in strijd met letter en geest van de archiefwet van 1962 die overdracht aan de rijksarchiefdienst vordert.

De juriste Ahsmann heeft zich gewaagd aan een studie over het juridische onderwijs, in het bijzonder het disputeren. Waarom? Laat ik eerst proberen een schets te geven van de inhoud van haar volumineuze *dissertatio* die in vijf *capita* is verdeeld. Het eerste, inleidende hoofdstuk (9-37) introduceert de academische ambiance: faculteit en docenten, professoren in soorten en privaatsdocenten onder wie zich gegraduateerden en studenten bevonden. Anders dan tegenwoordig, nu ook aan het 'bedrijf' universiteit het *one man one vote* systeem voor opperste wijsheid doorgaat, werden in vroeger eeuwen professoren ongegeneerd als verstandige coryfeeën

beschouwd. Dat ook in deze categorie 'medewerkers' van gradaties sprake was, leert het tweede hoofdstuk waarin schrijfster 'biografische notities' over de juridische hoogleraren biedt (38-222). Mannen als Donellus, Bronckhorst, Swanenburch en Cunaeus springen er uit. Het nut echter van een bijna tweehonderd bladzijden tellend biografisch woordenboek waarin de *lemmata* soms worden gelardeerd met tientallen pagina's archiefinventarisatie (manuscripten), acht ik — in het kader van een wetenschappelijke studie — twijfelachtig. De gang van zaken bij colleges, examens en promotie vormt de stof voor hoofdstuk drie (223-273). Het is een belangrijk en verhelderend *caput* waarin de opvattingen van de professoren Bronckhorst en Balck, uitgesproken in hun *orationes*, over de inrichting van de rechtenstudie worden gepresenteerd, benevens de inhoud van de rechtencolleges aan de hand van het *Corpus juris*, het collegebezoek en dergelijke meer. Voorbeeldig is, denk ik, het vierde hoofdstuk over het disputeren. Mevrouw Ahsmann is op haar best in het ontrafelen van de gang van zaken bij de verschillende soorten van disputaties¹, in het napluizen van bibliografische verborgenheden en het ontdekken van het auteurschap van de gedrukte disputaties. Dit alles vereist een intieme kennis van de vele bronnen door welke inventieve combinatie men pas tot betrouwbare conclusies of aannemelijke veronderstellingen kan komen. Het vijfde hoofdstuk tenslotte behandelt een speciale onderwijsvorm — die van de *collegia* (324-375). Naast de gewone (*praelectio*) en de *disputatio* werden ook in clubjes onderwijs oefeningen gehouden. Hierover heeft schrijfster veel belangwekkend materiaal gevonden.

Wat is nu de lijn in dit betoog? Schrijfster heeft zich blijkbaar als uitgangspunt deze hypothese gekozen: 'Bestudering van het onderwijs kan er ook toe bijdragen inzicht te verkrijgen in de intellectuele bagage van een student op het moment dat hij de universiteit verliet en de rechtspraktijk inging'(2). Allicht heeft zij zich gerealiseerd dat het in de bestudeerde periode *mos* was dat 'studenten' hun academische curriculum aan diverse universiteiten doorliepen (zie de Leidse dissertatie van mevrouw A. Frank-van Westrienen over de 'Groote Tour' uit 1983). Zij heeft er echter van moeten afzien de studenten elders te volgen 'op grond van de staat waarin het onderzoek naar de rechtenstudie aan de genoemde universiteiten zich thans nog bevindt' (4). Er zijn echter meer obstakels: 'Onze vraagstelling leidt voorschands tot onoplosbare problemen aangezien niet is uit te maken hoe groot de studentenpopulatie van de juridische faculteit is geweest ...' (244). Weliswaar heeft schrijfster overtuigende argumenten verschaft voor de identificatie van het auteurschap van gedrukte *disputationes*—die zij uit tientallen bibliotheken heeft opgedolven—, maar ook daarmee is 'de' studentenpopulatie allicht niet'gevangen' (315-317). Evenmin is de kwalificatie bemoedigend 'dat een student de universiteit verliet met een gedegen kennis van het Romeinse recht, maar niet of nauwelijks was voorbereid op hetgeen hem in de praktijk te wachten zou komen te staan' (253).

Is het een teken van verlegenheid of van valse bescheidenheid dat mevrouw Ahsmann op bladzijde 375 onderaan hoofdstuk vijf eindigt en daarop direct de bijlagen (376-590) laat aansluiten? In ieder geval ontbreekt een conclusie. Mij dunkt dat de mate waarin de gestelde, ongetwijfeld essentiële vragen al dan niet beantwoord konden worden, nog eens expliciet aan de orde gesteld hadden behoren te worden.

Collegia en colleges biedt een *Fundgrube* aan biografisch en bibliografisch materiaal. Het is exemplarisch in diverse opzichten, bijvoorbeeld waar het methoden aangeeft voor het identificeren van disputaties of waar het analyseert de inhoud der colleges van sommige professoren. Het schiet tekort in de afweging van de zeggingskracht van het verzamelde materiaal voor onze kennis van het Leidse juridische onderwijs-van-toen als zodanig en voor het intellectuele niveau van de betreffende studenten (waarvan de aantallen ook al niet gemakkelijk precies te bepalen

blijken). Waarschijnlijk zullen we moeten toegeven dat de obstakels onoverkomelijk zullen zijn — zelfs als we de studenten op hun *peregrinatio academica* zouden kunnen volgen.

A. H. Huussen jr.

1 Hierbij had ook verwezen mogen worden naar F. Postma, ed., *Disputationes exercitii gratia. Een inventarisatie van disputaties verdedigd onder Sibrandus Lubbertus. Prof. Theol. te Franeker 1585-1625* (Amsterdam, 1985).

J. Spaans, *Haarlem na de reformatie. Stedelijke cultuur en kerkelijk leven, 1577-1620* (Dissertatie Leiden 1989, Hollandse historische reeks XI; 's-Gravenhage: Stichting Hollandse historische reeks, 1989, 321 blz., f59,-, ISBN 90 72627 02 4).

'Dit boek beoogt een beeld te geven van Haarlem na de invoering van de reformatie. Het behandelt de gevolgen van de religieuze verandering voor heel de stedelijke samenleving'. Met die twee zinnen opent Joke Spaans haar woord vooraf, en dat is inderdaad een goede start, want in die woorden ligt de hele boodschap. Het is niet een boek over de reformatie in Haarlem, of de daaruit ontstane gereformeerde kerk. Het gaat over de hele stad, en de oplossing die zij kiest voor het door de reformatie geschapen probleem van de kerkelijke gescheidenheid.

Het verhaal komt hierop neer, dat het kerkelijk leven in Haarlem onder directie van de overheid stond. Die schonk aan de gereformeerde kerk een bijzondere status, door haar als publieke kerk de beschikking te geven over de nodige gebouwen, en de betaling op zich te nemen van alle traktementen. Maar de beurs hield zij zelf in handen, zodat de magistraat controle handhaafde over alle kerkelijke benoemingen en beslissende invloed uitoefende op het kerkelijk beleid. De overige kerkgenootschappen werden getolereerd. Mits zij de openbaarheid niet te nadrukkelijk zochten, waren ze vrij hun kerkelijk leven naar eigen goedvinden te organiseren. Wel verlangde de overheid ook van hen een onbepaalde loyaliteit. Alle kerken dienden haar autoriteit onvoorwaardelijk te aanvaarden. Maar op die condities was er ruimte voor godsdienstige variatie, binnen een algemeen christelijke, doch niet specifiek gereformeerde stadscultuur.

Gevolg van deze politiek was, dat de gereformeerde kerk de minste vrijheid genoot. Omdat zij publieke kerk was, zag de overheid de beslechting van interne kerkelijke geschillen als een openbaar belang. Tijdens de bestandstwisten leidde dat tot een conflict. In de magistraat domineerden de medestanders van Oldenbarnevelt, die de bevoogding van de kerk wilden vastleggen door invoering van de kerkorde van 1591. In de kerk daarentegen voelden de contra-remonstranten zich allereerst solidair met het landelijke kerkverband, dat Oldenbarnevelts koers afwees. Alleen door geweld kon in 1618 dit probleem worden afgedaan. Eerst toen kon men tot de oude lijn terugkeren: een confessioneel neutrale stedelijke cultuur, die vrede en eendracht als hoogste norm zag.

De winst van dit boek is ongetwijfeld, dat het ons de samenhang toont van het Haarlemse kerkelijke beleid. Door alle kerkgenootschappen in het onderzoek te betrekken, wordt ons duidelijker hoe de overheid de plaats van de godsdienst in het stedelijk leven geregeld wilde hebben. Dat is het nieuwe in de hier gekozen benadering. Al wel eerder is in de geschiedenis van een plaatselijke kerk ruim aandacht gegeven aan de andere aldaar bestaande religieuze gemeenschappen. Maar dan ging het altijd om de verhouding tussen die kerken onderling. Hier echter staat de overheid in het middelpunt. De kerken worden beschreven vanuit haar streven naar één christelijke, niet aan een confessie gebonden stadscultuur, die aan de gehele lokale samenleving gemeen zou zijn.